

6. Томчук М.І. Психолого-педагогічні засади розвитку та корекції особистості у навчально-виховному процесі / За науковою редакцією Томчука М.І. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2014. – 168 с.
7. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В.Хесле // Вопросы философии. – 2000.– № 10.– С. 31-39.

References

1. Holovakha Ye.I. Psykholohiia liudskoho vzaiemorozuminnia / Ye.I. Holovakha. – K.: Ukraina-Institut sotsiologii NAN Ukrainy, 2002. – 223 s.
2. Derbenev D.P. Socialnaya adaptaciya podrostkov / D.P. Derbenev // Socialnyj zhurnal.– 1997.– № 1-2.– S. 28-37.
3. Rukavishnikov A. A. Diagnostika mezhluchnostnyh otnoshenij / A.A. Rukavishnikov // Fetiskin N. P., Kozlov V. V., Manujlov G.M. Socialno-psihologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i malih grupp.– M., 2002.– С.167-171.
4. Zhuravlova N. Psykholohichna dopomoha pidlitkam u vyrishenni mizhosobystisnykh problem / N. Zhuravlova // Psykholoh. – 2008. – # 12. – S. 3-9.
5. Orban-Lembryk L.B. Spilkuvannia yak sotsialno-psykholohichniy fenomen. Zbirnyk naukovykh prats: filosofiia, sotsiologiia, psykholohiia/ L.B. Orban-Lembryk. – Vyp. 8, Ch. 1. – Ivano-Frankivsk, 2003. – S 3-10.
6. Томчук М.І. Психолого-педагогічні засади розвитку та корекції особистості у навчально-виховному процесі / За науковою редакцією Томчука М.І. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2014. – 168 с.
7. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В.Хесле // Вопросы философии. – 2000.– № 10.– С. 31-39.

УДК 378.015.31:159.923.2

DOI 10.31652/2415-7872-2019-59-152-158

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Л. І. Коломієць

orcid.org/0000-0002-1309-5761

Г. Б. Шульга

orcid.org/0000-0003-3402-1494

У статті розкрито аспекти проблеми розвитку професійної рефлексії студентів закладів вищої освіти, визначено її значущість для реформації сучасної вищої освіти на засадах екологічності педагогічної взаємодії, компетентнісного підходу. Професійну рефлексію схарактеризовано в контексті системної особистісної властивості. Конкретизовано, що цілеспрямований розвиток у студентів здібностей до професійної рефлексії збагачує складові майбутньої фахової діяльності. Розвиток професійної рефлексії вимагає використання цільового арсеналу засобів, що сприятимуть осмисленню студентами процесу накопичення й структурування фахового досвіду. Здійснено розгляд змісту і складових професійної рефлексії, запропоновано авторський погляд на систему супроводу її розвитку в студентів.

Ключові слова: професійна рефлексія, особистісно-професійний розвиток, студенти закладів вищої освіти, фахівці з соціальної роботи, суб'єкт професійної діяльності.

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS' ASPECTS PROFESSIONAL REFLEXIA DEVELOPMENT OF FUTURE SOCIAL WORK PROFESSIONALS

L. Kolomiets, G. Shulga

The article deals with problems' aspects of students' professional reflexia development of students of institutions of higher education, determine its significance for reformation the modern higher education on base on ecology of pedagogical interaction, competency approach. Professional reflexia is characterized in the context of personal quality – determinant of professional students' subjection of future social work professionals. Professional reflexia assures the comprehension of professional actions, the ability to analyze the diverse situations of professional activity, planning, control and selfcontrol in the process of interpersonal interaction, awareness own ideological, ethical, value expectations and building communication and behavior strategy according with them.

It is defined the importance of develop reflexive students' abilities of future specialists in social work for forming the professional identification, assimilation of ethical principles, acceptance of professional roles, rules, norms, requirements and values of a specialty. It is concretized, that purposeful development of students' ability to professional reflexia (reflexive

thinking, reflexive management, reflexive introspection skills) enriches the components of future professional activities. Besides, development of students' ability to professional reflexia has to become an integral part of models and methods of professional students training in pedagogical higher education institutions.

Development of professional reflexia requires the use of lots of ways to facilitate understanding by students the process of accumulation and structuring of professional experience of future specialist. It is analyzed the content and components of professional reflexia. It is proposed author's view on the system of accompaniment of development of professional reflexia in students such ways as training, didactic, role-playing and business games, creation of typical situations of professional activity, educational and creative projects, coaching programs, reflexive workshops, master classes etc.

Keywords: professional reflection, personal and professional development, students of higher education institutions, specialists in social work, the subject of professional activity, specialists in social work.

Упровадження компетентнісного підходу у вищу освіту спрямовується на особистісно-професійний розвиток студентів, що передбачає не лише засвоєння ними необхідних і достатніх для фахової діяльності знань, умінь і навичок, а й сприяння індивідуальній траєкторії їхнього становлення через доцільне стимулювання професійної спрямованості, свідомої пізнавальної активності, академічної мобільності, мотивації й творчої діяльності в освітньому процесі. На думку І. Зязюна, нині „головною метою вищої освіти має бути становлення цілісної і цілеспрямованої особистості, готової до вільного гуманістичного орієнтованого вибору й індивідуального інтелектуального зусилля, що володіє багатofункціональними компетентностями” [4, с. 13].

Нові ціннісні пріоритети вимагають зміни концептуальних і стратегічних засад оптимізації педагогічної взаємодії в закладі вищої освіти, які сприятимуть суб'єктифікації майбутніх фахівців, розвиватимуть ресурси їхньої особистісно-професійної позиції, стимулюватимуть професійну рефлексію. Запорукою досягнення продуктивних змін у цьому аспекті є екологічність і діалогічність суб'єкт-суб'єктної взаємодії між викладачами і студентами, за рахунок якої в останніх буде можливість сформувати здібності до рефлексивної децентрації, розвинути установку на постійний аналіз власних дій, актуалізувати осмислення професійного „Я”. Активних змін вимагає й характер впливів на студентів: від керування, статусної диференціації до гуманістично спрямованої взаємодії, фасилітації, співпраці, уваги до їхньої пізнавальної ініціативи й особистісно-професійного зростання.

Майбутні фахівці нині виступають у якості суб'єкта діяльності поруч з викладачем, а розвиток їхньої особистості, їхня самоактуалізація стає однією з головних цілей такої співпраці (В. Бочелюк, Л. Долинська, С. Кузікова, С. Максименко, В. Моляко, М. Савчин, В. Семиченко, В. Шахов та ін.). Змінюється, власне, також і позиція студентів, які переорієнтовуються з результату засвоєння знань й отримання за це оцінки, на активну співпрацю з викладачем, співтворчість, самоосвіту, реалізують потужний потенціал власної пізнавальної активності та професійного інтересу.

Особливої уваги у процесі здобуття вищої освіти потребує розвиток професійної рефлексії, формування в студентів спроможності поглянути на себе як на суб'єктів майбутньої професії. На думку дослідників (Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, А. Матюшкін, Г. Сухобська та ін.), професіоналізм складається із знаннєвого потенціалу, практичного досвіду власної фахової діяльності, а також досвіду, який особистість отримує внаслідок спостереження й аналізу за діяльністю інших. Акцент здійснюється й на тому, що здатність студента „зайняти дослідницьку позицію стосовно власної діяльності й себе як її суб'єкта, засновану на рефлексивних властивостях свідомості, є критерієм у визначенні рівня його професіоналізму” [2, с. 61].

Метою статті є розгляд змісту і складових професійної рефлексії, системи супроводу розвитку професійної рефлексії в майбутніх фахівців із соціальної роботи у процесі здобування вищої освіти.

Професійну діяльність особистості не слід розглядати відокремлено від цілісної життєвої ситуації, адже вона є однією з якісних характеристик суб'єкта діяльності загалом. Професійна діяльність, як одна з важливих життєвих стратегій особистості на шляху до самоактуалізації, засвідчує високу професійну компетентність і конкурентоздатність на ринку праці, ефективність сформованих професійних умінь і навичок, оволодіння сучасними й дієвими способами розв'язання професійних завдань і проблем, відображає суб'єктивне задоволення від досягнутого рівня професійної майстерності і готовність до самовдосконалення. У цьому контексті розвиток професійної рефлексії у студентів у процесі здобування вищої освіти стимулюватиме здатність до постійного самоаналізу, осмислення, відбору й конструювання організаційних засад, засобів, форм, аксіологічної основи власної фахової діяльності, що базуються на відображенні себе як її суб'єкта й безпосередньо детермінують узасміни в професійному середовищі.

Розвиток професійної рефлексії сприяє формуванню професійної ідентифікації, яка відображає засвоєння етичних засад, прийняття професійних ролей, правил, норм, вимог і цінностей фаху. Відтак, процес професійної суб'єктифікації, який інтенсивно запускається на етапі первинної професіоналізації під час виконання навчально-професійної діяльності, покладається на рефлексивні здібності студентів закладів вищої освіти. Такі здібності в сукупності з іншими сприяють професійній самоідентифікації майбутніх

фахівців зі соціальної роботи, під якою типово розуміють такий рівень оволодіння знаннями, уміннями й навичками, за якого відбуваються самодіагностика, самопізнання, співвіднесення себе з вимогами професії, створюються можливості вибору найбільш відповідних індивідуальним особливостям кожного студента дій.

У дослідженнях науковців (Л. Носко, Л. Подкоритова та ін.) розглядаються різні види рефлексії особистості (див. рис. 1), що засвідчує складність, неоднозначність і багатокомпонентність цього феномену [10; 11].

Низка публікацій українських і зарубіжних учених присвячені розробленню складових проблеми професійної рефлексії. У доробках науковців (Г. Бізяєва, Ю. Кулюткін, Л. Мітіна, Г. Сухобська та ін.), які предметно опікувалися проблемою рефлексивних здібностей та їх розвитку у процесі здобування вищої освіти, професійна рефлексія визначається крізь призму співвіднесення себе, можливостей свого „Я” з тим, що вимагає обрана професія, у тому числі з існуючими про неї уявленнями [12, с. 330]. М. Марусинець називає рефлексивність „показником переходу професійної діяльності на особистісно-смысловий рівень, що є передумовою розвитку професійної культури” [9, с. 116].

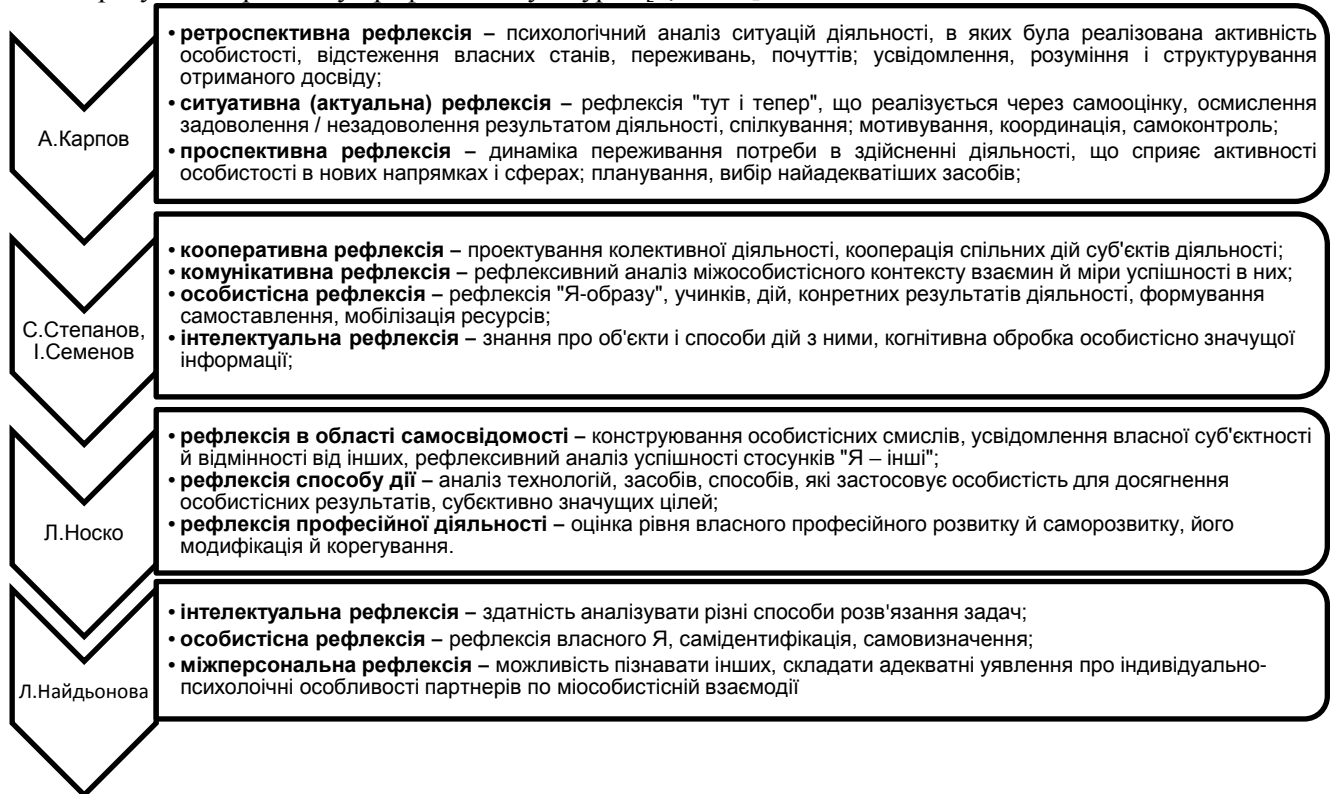

Рис. 1. Види рефлексії згідно сучасних досліджень.

На нашу думку, професійна рефлексія – це особистісно-професійне утворення майбутніх фахівців із соціальної роботи, системна особистісна властивість, яка відповідає за осмислення фахових дій і вчинків, спроможність аналізувати різнопланові ситуації професійної діяльності, планування, контроль і самоконтроль у процесі міжособистісної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, усвідомлену репрезентацію власних світоглядних, етичних, ціннісних експектацій і побудову згідно з ними стратегії комунікації і поведінки з об'єктами соціального супроводу. Професійна рефлексія акумулює також готовність діяти в ситуаціях з високим ступенем невизначеності, гнучкість у прийнятті рішень, прагнення до реалізації нововведень й інновацій, спрямованість на пошук нових нестандартних і / або альтернативних засобів розв'язання професійних завдань, здатність до професійної творчості.

У свою чергу І. Корольова, визначаючи професійну рефлексію як особистісну якість, властивість мислення, умову, необхідну для творчої самореалізації і професійного становлення, указує на такі її функції: 1) здатність суб'єкта реконструювати й аналізувати побудову своєї думки, визначати її склад і структуру та шляхом об'єктивації втілювати в життя; 2) спроможність до самопізнання; 3) формування досвіду аналітичної мислєдіяльності та самоконтролю; 4) здатність здійснювати розрізнення та диференціацію явищ, причини яких лежать усередині й поза суб'єктом [5, с. 108-109].

Окремий погляд на критерії й показники професійної рефлексії представлено в публікаціях сучасних дослідників. Зокрема, критеріями професійної рефлексії науковці вважають: розвинену здатність і готовність фахівця розуміти й долати проблемні ситуації; спроможність застосувати творчий підхід до

вирішення професійних практичних завдань і проблемних ситуацій; уміння адаптуватися до реалій професії, специфіки міжособистісних відносин (В. Бажанов); достатність рефлексивних знань, ставлення до професійної рефлексії та рефлексивної діяльності, рефлексивну поведінку (Т. Комар); представленість часового континууму „Я”, професійна експансивність, відкритість „Я” до змін, оперативність стилю рефлексії, здатність до особистісної децентрації тощо (Н. Пеньковська) [3, с.57].

Цілеспрямований розвиток у студентів здібностей до професійної рефлексії (рефлексивного мислення, рефлексивного управління, навичок системного рефлексивного самоаналізу) збагачуватиме ресурси їхньої майбутньої фахової діяльності, а тому має стати рівноцінною складовою розроблюваних нині моделей і методик професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи в закладах вищої освіти. І. Корольова переконана, що розвитку професійної рефлексії сприятимуть такі умови: наявність зворотного зв'язку від інших осіб; здатність зіставлення себе з іншими; сформованість навичок самоспостереження за власними процесами (мисленнєвими, чуттєвими, діяльними), що уможливають самоуправління; уміння порівнювати образи „Я-реальне” та „Я-минуле” [5, с. 109].

Цілеспрямовану увагу на доцільність розвитку професійної рефлексії майбутніх фахівців соціономічних професій під час навчання у закладах вищої освіти звернули українські дослідниці (О. Байдарова, М. Васильєва-Халатникова, Л. Кравець, Н. Макаруч, Н. Пов'якель, Л. Подкоритова та ін.), наголошуючи на абсолютній важливості такої особистісно-професійної якості для успішності їхньої майбутньої професійної самореалізації. Науковці визнають професійну рефлексію механізмом самовдосконалення, самоактуалізації та самоздійснення, однією з детермінант якості й ефективності соціально-психологічного супроводу різних категорій населення.

Учена О. Байдарова вважає професійну рефлексію соціальних працівників центральною складовою їхньої професійної компетентності, запорукою здатності вирішувати різнопланові й нетипові проблеми соціального втручання, можливості долати внутрішні протиріччя, пов'язані з діяльністю за фахом, переосмислювати суб'єктні професійні установки, усвідомлювати межі власної компетентності й підвищувати професійну самоефективність [1, с.13].

Дослідниця М. Васильєва-Халатникова розкрила критерії й показники професійної рефлексії майбутніх соціальних педагогів, серед яких у контексті нашого дослідження, варто акцентувати увагу на наступні: мотиваційний (репрезентує внутрішні спонуки і прагнення до професійного саморозвитку, збагачення компетентності за обраним фахом, розвиток рефлексивних здібностей, морально-правову відповідальність); теоретичний (указує на засвоєння системи знань із проблеми професійної рефлексії, розуміння важливості професійної рефлексії для самореалізації за обраним фахом); практичний (засвідчує здатність використовувати технології з розвитку професійної рефлексії з метою фахового самоздійснення); творчо-пошуковий (свідчить про потребу постійно й творчо застосовувати методи, засоби професійної рефлексії в ситуаціях, пов'язаних із соціально-психологічним супроводом різних категорій об'єктів, вирішення їхніх проблем) [3, с.58].

Необхідність і доцільність налагодження системи супроводу розвитку професійної рефлексії майбутніх фахівців із соціальної роботи у процесі здобування вищої освіти, як етапу первинної професіоналізації, засвідчують результати проведеного емпіричного дослідження зі студентами спеціальності 231 Соціальна робота (n=78; середній вік – 21 р.). У процесі діагностики були використані методики „Самооцінка онтогенетичної рефлексії” (Н. Фетискін), „Опитувальник рефлексивності” (А. Карпов), „Діагностика навчальної мотивації студентів” (А. Реан, В. Якунін, модифікація Н. Бацаєвої), „Діагностика мотивації навчання студентів педагогічного закладу вищої освіти” (С. Пакуліна, С. Кетько), проведені рефлексивні есе тощо. Результати діагностування показали переважання середніх показників здатності студентів до онтогенетичної рефлексії (51%), що засвідчує їхню помірну можливість аналізувати суб'єктивний життєвий досвід у часовому континуумі, робити висновки щодо пережитих ситуацій успіху й невдач, урахувати їх у процесі саморегуляції власної життєдіяльності. Одержані емпіричні дані вказують на потребу розвитку здатності студентів аналізувати власну діяльність (в тому числі квазіпрофесійну), давати оцінку своїм діям у минулому, теперішньому й майбутньому, планувати свою поведінку, прогнозувати наслідки й відстежувати причинно-наслідкові зв'язки між докладеними зусиллями й конкретними результатами. З'ясовано, що майбутні фахівці з соціальної роботи помірно оцінюють власну самоефективність щодо розв'язання різних професійних проблем (39%), не відчують повною мірою спроможність зайняти рефлексивну позицію щодо себе (рефлексивний вихід щодо „Я-професійного”) і щодо реальної життєвої ситуації об'єктів супроводу в майбутньому (рефлексія „проблеми клієнта”).

Вивчення мотивів навчання (першочергово бралися до уваги показники професійних мотивів) засвідчило, що студенти в цілому задоволені обраною професією, намагаються її опанувати, очікуючи, що це їм допоможе досягти успіху в майбутньому (57%). На рівні уявлень майбутні фахівці з соціальної роботи впевнені, що успішність виконання професійних обов'язків залежить від міри компетентності й здатності до постійного саморозвитку. Водночас студенти не завжди готові до здійснення певних учинків

на шляху до досягнення професійних і в цілому життєвих цілей, причиною цього вбачаємо в неусвідомлені потреби в нових і специфічних знаннях, якостях й уміннях, необхідних для успішної майбутньої професійної діяльності. У плані мотиваторів навчання констатується більша зорієнтованість на одержання диплому, майбутнє працевлаштування, професійну самореалізацію, матеріальну забезпеченість, ніж на процес навчання в теперішньому часі. У студентів фіксується своєрідний розрив між розумінням сутності й значущості навчання для майбутньої професійної діяльності з соціально-психологічного супроводу різних категорій населення й готовністю наразі максимально зосередитися на розвитку особистісних ресурсів, необхідних для її здійснення.

Завдяки кореляційному аналізу виявлено наявність прямої залежності між показником рефлексивності й шкалою «професійні мотиви» ($p \leq 0,05$). Тобто, професійна мотивація підвищується в тому випадку, коли майбутні фахівці з соціальної роботи займають рефлексивну позицію щодо процесу власної професійної суб'єктифікації, мають розвинену здатність адекватно оцінювати професійну реальність, усвідомлюють міру своєї відповідальності у професійному бутті, прагнуть до особистісного і професійного самовдосконалення.

Розвиток професійної рефлексії майбутніх фахівців із соціальної роботи, очевидно, вимагає використання цільового арсеналу засобів, що сприятимуть осмисленню студентами процесу накопичення й структурування фахового досвіду, виведенню в рефлексивну позицію щодо власної майбутньої професійної діяльності й мотиваційно-ціннісної спрямованості на її реалізацію. Ми вважаємо, що цей арсенал має переслідувати такі стратегічні завдання:

- розвиток здібностей до рефлексивної децентрації, формування установки на активний аналіз власних дій як фахівця із соціальної роботи, осмислення свого професійного „Я” (операційна складова професійної рефлексії);
- переорієнтація і / або корекція мотиваційно-ціннісних установок щодо власної майбутньої професійної діяльності як фахівця із соціальної роботи (особистісна й сенсоутворююча складова професійної рефлексії).

У контексті розвитку операційної складової професійної рефлексії як майбутніх фахівців із соціальної роботи, на нашу думку, доречним є використання таких прийомів, методів, засобів, напрямів роботи:

- складання програми індивідуальної професійної підготовки студентів до фахової діяльності з урахуванням результатів первинної діагностики міри розвитку окремих компонентів професійної рефлексії;
- упровадження опорних схем стандартизованого спостереження за власними діями й діями інших студентів у професійно значущих ситуаціях із подальшим обговоренням й осмисленням одержаних результатів;
- створення спільними зусиллями студентів й використання відео-, аудіотеки з різними зразками професійних дій фахівців із соціальної роботи, їх подальший аналіз (самоаналіз) й обговорення;
- використання в навчальному процесі різноманітних інтерактивних прийомів, що передбачають прийняття студентами на себе відповідальності за розв'язання змодельованої або реальної проблемної ситуації, виконання визначеної ролі з подальшим обговоренням процесу й результативності індивідуальних і / або сумісних дій тощо.

Водночас, на стимулювання особистісної та сенсоутворюючої складових професійної рефлексії спрямовуються психологічні ресурси, які дозволять майбутнім фахівцям із соціальної роботи ефективно засвоїти технології рефлексивного мислення, допоможуть структурувати мотиваційно-ціннісні установки щодо майбутньої власної професійної діяльності. З цієї метою доцільно використовувати творчі роботи, дидактичні, рольові й ділові ігри, моделювання типових ситуацій професійної діяльності, навчальні й творчі проекти, коучінг-програми, рефлексивні практикуми, майстер-класи тощо, які систематично дозволяють „побачити себе очима інших”, „подивитися на себе збоку”, проаналізувати власні дії, переживання, осмислити професійні установки, здійснити рефлексивний аналіз і, на цій основі, вибудовувати дієву стратегію самоорганізації й саморозвитку. Досить ресурсною у цьому сенсі є також робота зі спеціальними опитувальними листами, методиками самооцінки, що стимулюють професійну рефлексію. Не менш цінним, на нашу думку, є рефлексивне осмислення майбутніми фахівцями з соціальної роботи елементів первинного професійного досвіду, отриманого в процесі квазіпрофесійної діяльності, під час практики в соціальних службах, спеціалізованих центрах, волонтерської роботи, активної участі в різних фахових зібраннях (круглих столах, науково-практичних конференціях, олімпіадах, конкурсах студентських наукових робіт тощо).

Одним із ефективних засобів розвитку професійної рефлексії майбутніх фахівців із соціальної роботи є тренінг, зорієнтований на стимулювання її особистісної й операційної складових за рахунок використання методів рефлексивного самоаналізу й технологій групової рефлексії. Тренінг – це активна

форма навчання, під час якої студенти отримують не лише фахові знання й уміння, а, передусім, професійний і особистісний досвід через формування навичок самоконтролю й саморегуляції, розвитку емпатії й рефлексії, збалансування самооцінки за рахунок глибинного самоаналізу, занурення у власний когнітивний і чуттєвий досвід. Такий досвід є запорукою успішної суб'єктифікації майбутніх фахівців із соціальної роботи і формується під час активної взаємодії з реальним професійним середовищем або в умовах, які максимально наближують майбутню професійну сферу, тобто, у квазіпрофесійній діяльності [2, с. 194].

У процесі тренінгу використовуються ресурсні психологічні методи індивідуальної й групової рефлексії, серед яких: програвання вправ, спрямованих на емпатійне включення (мовленнєве, тілесне, інтонаційне тощо); проведення рефлексивних бесід, інтерв'ю, монологів-імпровізацій; спостереження за власними діями та діями інших студентів у професійно значущих ситуаціях з їх подальшим обговоренням; виконання творчих робіт, які актуалізують і проєктують мотиваційно-ціннісні ресурси студентів щодо майбутньої діяльності; створення рефлексивних професійних автопортретів; робота зі спеціальними опитувальними листами, стандартизованими діагностичними методиками, що стимулюють особистісну й професійну рефлексію тощо.

Практичний досвід роботи в цьому напрямку переконує, що такий цільовий тренінг має включати п'ять змістових блоків, за рахунок яких можливо досягнути конкретної мети з формування у студентів здібностей до особистісної й професійної рефлексії, розвитку мотиваційно-ціннісних настанов на суб'єкт-суб'єктний тип взаємин у професійному середовищі. Завдання першого блоку конкретизуються навколо факторів професійної спрямованості й вимагають з'ясування кола професійних інтересів і цінностей, діагностики професійних та особистісних якостей учасників, які є визначальними для розвитку рефлексивних складових і формування „Я-концепції”, роботи з поетапного вироблення окремих найважливіших особистісно-професійних рис, необхідних для майбутньої діяльності, інформування студентів про важливі суспільні проблеми, теорію і сучасні технології соціальної роботи.

Другий змістовий блок спрямовується на розвиток рефлексивного мислення, емпатії й навичок ефективного спілкування. Він має стимулювати у майбутніх фахівців із соціальної роботи спостережливість, формувати вміння аналізувати невербальний репертуар інших, визначати вплив дистанції й позиції людей під час спілкування на його продуктивність, установлювати й підтримувати контакт з об'єктами супроводу, що перебувають у різних емоційних станах тощо.

Формування професійних навичок, стимулювання особистісної і професійної рефлексії є, на нашу думку, завданнями третього тренінгового етапу. Під час занять робота має актуалізувати особистісні рефлексивні здібності (самоспостереження, самоаналіз, саморегуляція), процеси особистісної й професійної самосвідомості. Акцент робиться на відпрацювання підсвідомих витіснень й переносів, пошук власної автентичності. Доречним є також складання списку професійно важливих якостей, аналіз і постановка мети щодо їхнього розвитку, стимулювання рефлексивної професійно-фахової спрямованості студентів.

Четвертий змістовий блок за мету має розширення особистісної орієнтації майбутніх фахівців із соціальної роботи у сфері професійних цінностей, їх аналіз, осмислення міри професійної й особистісної відповідальності за повномірність і ефективність власної фахової діяльності, пошук пріоритетів для гармонізації й підвищення екологічності взаємин у системі „професіонал – соціальне середовище”, формування навичок децентрації й чіткого диференціювання власної професійної позиції.

Логічним завершенням тренінгової взаємодії, на нашу думку, має стати розроблення студентами індивідуальної програми саморозвитку професійної „Я-концепції”. Цей змістовий блок спрямований на розширення діапазону можливостей особистісного тайм-менеджменту, ретроспективної й прогностичної професійної рефлексії. Він включає роботу над складовими „Я-концепції”, формулювання прогнозу їхнього розвитку, визначення конкретних цілей, розстановку часових меж, усвідомлення власних психічних можливостей і потреб у професійному саморозвитку.

Таким чином, професійна рефлексія сприяє формуванню індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх фахівців із соціальної роботи, розвитку в них адекватної самооцінки професійних досягнень, прогнозуванню особистісної результативності на конкретному етапі професіоналізації. Налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів і студентів, доброзичливого психологічного клімату, атмосфери інтелектуальної співтворчості, продуктивної співпраці, застосування інтерактивних технологій сприяє створенню рефлексивного середовища для розвитку в майбутніх фахівців із соціальної роботи необхідних особистісних і професійних якостей, стимулюванню в них мотивації до самопізнання, саморозвитку, внутрішньоособистісних перетворень, які підносять особистість до статусу суб'єкта професійної діяльності, що, беззаперечно, вважається нині головною цінністю й результатом вищої освіти.

Література

1. Байдарова О. О. Експериментальне дослідження професійної рефлексії соціального працівника, що забезпечує здійснення соціального втручання / Байдарова О. О. // Актуальні проблеми психології. – 2008. – Т. 7. Вип. 15. – С. 13-17.
2. Бизяева А. А. Психология думающего учителя: Педагогическая рефлексия / Бизяева А. А. – Псков, 2004. – 216 с.
3. Васильева-Халатникова М. Критерії та показники рівнів сформованості професійної рефлексії майбутніх фахівців з соціальної педагогіки / Васильева-Халатникова М. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2017. – №2(2). – С. 56-61.
4. Зязюн І. А. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи / Зязюн І. А. // Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: [монографія]. – К.; Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – С. 10-18.
5. Корольова І. І. Професійна рефлексія як чинник фахового становлення особистості майбутнього менеджера освітньої галузі / Корольова І. І. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Педагогічні науки». – 2016. – Випуск 72. Том 1. – С. 106-110.
6. Кравець Л. М. Виховання саморефлексії у студентів вищих навчальних педагогічних закладів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 / Кравець Л. М. – Луганськ, 2009. – 22 с.
7. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці: монографія / Кузікова С. Б. – Суми: Видавництво "МакДен", 2011. – 412 с.
8. Макаrchuk Н. О. Феномен рефлексії та психологічні особливості її розвитку у процесі фахової підготовки майбутніх практикуючих психологів / Макаrchuk Н. О. // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12, Психологічні науки. – К.: НПУ, 2009. Вип. 26 (50). Ч. 1: До 175-річчя НПУ ім. М. П. Драгоманова. – С. 82-89.
9. Марусинець М. М. Професійна рефлексія як чинник самовдосконалення особистості майбутнього педагога / Марусинець М. М. // Педагогічний дискурс. – 2010. – Вип. 8. – С. 115-118.
10. Носко Л. А. Методологія поняття рефлексії як психолого-педагогічної категорії / Носко Л. А. // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 28. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. – С. 354-364.
11. Подкоритова Л. О. Визначення видів рефлексії у наукових джерелах / Подкоритова Л. О. // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – 2017. – Випуск 37. – С. 343-358.
12. Шанскова Т. Професійна рефлексія майбутніх фахівців гуманітарного профілю в умовах здобуття другої вищої освіти / Шанскова Т. // Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка (Серія "Педагогічні науки"). – 2015. – С. 330-335.

References

1. Baidarova O. O. Eksperymentalne doslidzhennia profesiinoi refleksii sotsialnogo pratsivnyka, shcho zabezpechuie zdiisnennia sotsialnogo vtruchannia / Baidarova O. O. // Aktualni problemy psykholohii. – 2008. – T. 7. Vyp. 15. – S. 13-17.
2. Bizyaeva A. A. Psihologiya dumayushogo uchitelya: Pedagogicheskaya refleksiya / Bizyaeva A. A. – Pskov, 2004. – 216 s.
3. Vasyliieva-Khalatnykova M. Kryterii ta pokaznyky rivniv sformovanosti profesiinoi refleksii maibutnikh fakhivtsiv z sotsialnoi pedahohiky / Vasyliieva-Khalatnykova M. // Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2017. – #2(2). – S. 56-61.
4. Ziaziun I. A. Filosofiia postupu i prohnozu osvitnoi systemy / Ziaziun I. A. // Pedahohichna maisternist: problemy, poshuky, perspektyvy: [monohrafiia]. – K.; Hlukhiv: RVV HDPU, 2005. – S. 10-18.
5. Korolova I. I. Profesiina refleksiiia yak chynnyk fakhovoho stanovlennia osobystosti maibutnoho menedzhera osvitnoi haluzi / Korolova I. I. // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Pedahohichni nauky». – 2016. – Vypusk 72. Tom 1. – S. 106-110.
6. Kravets L. M. Vykhovannia samorefleksii u studentiv vyshchyykh navchalnykh pedahohichnykh zakladiv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.07 / Kravets L. M. – Luhansk, 2009. – 22 s.
7. Kuzikova S. B. Psykholohichni osnovy stanovlennia subiekta samorozvytku v yunatskomu vitsi: monohrafiia / Kuzikova S. B. – Sumy: Vydavnytstvo "MakDen", 2011. – 412 s.
8. Makarchuk N. O. Fenomen refleksii ta psykholohichni osoblyvosti yii rozvytku u protsesi fakhovoi pidhotovky maibutnikh praktykuichykh psykholohiv / Makarchuk N. O. // Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 12, Psykholohichni nauky. – K.: NPU, 2009. Vyp. 26 (50). Ch. 1: Do 175-richchia NPU im. M. P. Drahomanova. – S. 82-89.
9. Marusynets M. M. Profesiina refleksiiia yak chynnyk samovdoskonalennia osobystosti maibutnoho pedahoha / Marusynets M. M. // Pedahohichni dyskurs. – 2010. – Vyp. 8. – S. 115-118.
10. Nosko L. A. Metodolohiia poniattia refleksii yak psykholoho-pedahohichnoi katehorii / Nosko L. A. // Problemy suchasnoi psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohiiienka, Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy / za nauk. red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufriievoi. Vyp. 28. – Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 2015. – S. 354-364.
11. Podkorytova L. O. Vyznachennia vydiv refleksii u naukovykh dzherelakh / Podkorytova L. O. // Problemy suchasnoi psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohiiienka, Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. – 2017. – Vypusk 37. – S. 343-358.
12. Shanskova T. Profesiina refleksiiia maibutnikh fakhivtsiv humanitarnoho profiliu v umovakh zdobuttia druhoi vyshchoi osvity / Shanskova T. // Vytoky pedahohichnoi maisternosti: zb. nauk. prats. Poltavskiyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni V. H. Korolenka (Seriiia "Pedahohichni nauky"). – 2015. – S. 330-335.